

Emanuele Artom

SCRITTI SULL'EBRAISMO

IN MEMORIA DI EMANUELE MENACHEM ARTOM

1 9 1 6 - 1 9 9 2

- * Divenne redattore delle pubblicazioni e portavoce della Direzione Generale del Personale dello Stato d'Israele negli anni 1951-56 e 1958-73.
- * Fu nominato Direttore dei Corsi di perfezionamento per gli insegnanti di materie ebraiche nelle scuole ebraiche in Italia ed ispettore delle stesse negli anni 1956-58.
- * Nel 1960-64 partecipò attivamente alle sedute dell'Accademia per la Lingua Ebraica.
- * Assunse la cattedra di Rabbino Capo della Comunità di Venezia negli anni 1973-76.
- * Ricoprì l'incarico di lettore di ebraico moderno all'Università di Venezia negli anni accademici 1974-77.
- * Insegnò a Roma al Collegio Rabbinico Italiano e al Liceo Scientifico Ebraico negli anni 1976-77.
- * Fu Direttore dei corsi di perfezionamento per gli insegnanti di materie ebraiche in Italia (esclusa Roma) negli anni 1980-82.
- * Assunse la cattedra di Rabbino Capo a Torino ove fu Direttore della locale Scuola Rabbinica negli anni 1985-87.
- * Fu docente della Scuola Rabbinica di Torino negli anni 1991-92.

INDICE

CAPITOLO I	7
- SIERRA, S.J.: Emanuele Menachem Artom	9
- ARIANLEVI, G.: Ricordo di Rav Emanuele Menachem Artom	27
RABELLO, A.M.: Il Rabbino Dott. Menachem E. Artom z.l.	32
 CAPITOLO II	 47
- ARTOM, M.E.: Come si manifesta la vera fede?	49
- ARTOM, M.E.: Selichà per la Ne'ilà di Kippur	54
 CAPITOLO III	 59
- ARTOM, E.L.: Appunti storici sulla famiglia Artom	61
- BONFIL, R.: Venezia, quasi un simbolo di storia ebraica	69
- CARPI, D.: Una cronaca inedita sui tumulti di Senigallia "Il libro della Valle del Pianto" di R. Ja'akov Ha - Cohen	77
- CARUCCI VITERBI, B.: La polemica tra 'Azariah de Rossi e il Maharal di Praga sul significato delle 'Aggadot	89
- CORINALDI, L.: Per una ricostruzione della storia di famiglie ebraiche in Italia	124
DE BENEDETTI, P.: La "Gran Battaja" - Una poesia del ghetto di Moncalvo	137
- DI CHIO, G.: Qualificazione e disciplina del negozio di prestito con interesse nel diritto ebraico e nell'ordinamento giuridico italiano	152
- DI SÈGNI, R.: La donna rabbino	175
- FORTIS, U.: Per una storia della cultura ebraica in Italia nel novecento: Il "Dante e Manoello" di U. Cassuto	188
- FUBINI, E.: I Te'amim e la loro funzione nella concezione ebraica della musica	207
- HALPERIN, M.: L'Aids nei suoi aspetti medici, etici e halachici	222

- PIPERNO, U.: Rabbi Moshè Provenzalo tra tradizione e rinnovamento	244
- SESTIERI, L.: Maimonide, simbolo di una difficile ma creativa convivenza	258
- SIERRA S. J.: Convivenza e simbiosi culturale degli Ebrei nella Spagna medievale	267
- SOMEKH, A.M.: Piyyutim inediti in un formulario italiano manoscritto dell'inizio del XIX secolo	282
- SORANI, D.: Ebrei in Piemonte, un'assidua presenza	304
- TOAFF, E.: Morte ed immortalità secondo l'ebraismo	314
- TORREFRANCA, M.A.: Il rito Apam: una diversa tradizione musicale?	322
- VITALE, M.: Su alcune Ketuboth dell'Archivio Terracini di Torino	329
BIBLIOGRAFIA	345
Piattelli A., Pavoncello M.: Bigliografia degli scritti di Emanuele M. Artom	347
DALL 'ALBUM DI EMANUELE	369
- ELENCO DEI COLLABORATORI	398

Capitolo I

**BIBLIOGRAFIA DEGLI SCRITTI DI
EMANUELE M. ARTOM**

ANGELO PIATTELLI - NELLO PAVONCELLO

ת"ח שמת, מי מביא לנו חליפתו? מי מביא לנו תמורתו? (תלמוד ירושלמי, ברכות ב, ח);
לאוהבי ולשומרי מצותי, אלו ישראל שיושבין בא"י ונותנין נפשם על מצוות (מכילתא,
יתרו, ב); אשריהם יושבי א"י שאין להם לא חטא ולא עוון, לא בחייהם ולא במותם (שוחר
טוב, תהלים, פה).

La presente bibliografia si suddivide in 11 paragrafi: I) Monografie (e vocabolari); II) Cura editoriale e scientifica; III) Voci enciclopediche; IV) Articoli scientifici; V) Articoli pubblicati nel periodico *Torath Chajim*; VI) Articoli di carattere divulgativo pubblicati in periodici ebraici italiani; VII) Articoli pubblicati in giornali israeliani; VIII) Recensioni; IX) Traduzioni di opere classiche e moderne; X) Pubblicazioni della *Nezivut Sherut ha-Medinà*; XI) Varie.

All'interno di ciascun paragrafo gli articoli sono stati ordinati cronologicamente, secondo l'anno di pubblicazione, ad eccezione dei paragrafi 3 e 8 (ordinati alfabeticamente, prima le pubblicazioni in caratteri ebraici e poi quelle in caratteri latini). Il paragrafo 5 è stato tratto dall'indice del periodico *Torath Chajim* (fasc. 131-132), curato dallo stesso Rav M.E. Artom z.l.

Speriamo di potere vedere pubblicate al più presto tutte le opere e le traduzioni che Rav Artom fece in tempo a preparare per la stampa, prima di lasciare il mondo terreno: *Le Lettere di Erez Israel* (traduzione delle lettere di rabbini italiani pubblicate in *Iggeroth Erez Israel* di A. Yaari), la traduzione dell'autobiografia di Leon da Modena (*Chajjè Jehudà*), la traduzione dell'opera di N. Leibowitz, *Ijjunim be-Sefer Bereshit* ed infine quello che Egli chiama il suo canto del cigno: *Il Machazor di rito italiano secondo il rito di tutte le Comunità*, vol. II.

È nostro gradito dovere ringraziare la signora Elena Artom, per la costante collaborazione.

Abbreviazioni e periodici citati

- א"י = ארץ ישראל, מחקרים בדיעת הארץ ועתיקותיה, ירושלים
איטליה. רבעון לחקר תרבות יהודי איטליה ותולדותיהם, בעריכת מ"א שולוואס,
ירושלים
- אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל, בעריכת מ' מרגליות, ירושלים, תשי"ד, ד כ"ו
א"ע = האנציקלופדיה העברית כללית, יהודית וארצישראלית. ירושלים - תל אביב,
תשי"ט - תשמ"ה, לד כ"ו (תשמ"ז)
- דעות. בטאון האקדמיים הדתיים בישראל היוצא מטעם ברית הסטודנטים הדתיים
"יבנה", ירושלים-ת"א-חיפה
ט"ו = טורי ישרון, ירושלים
- דיעות החברה (העברית) לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה, ירושלים
לשוננו, כתב - עת לחקר הלשון העברית והתחומים הסמוכים לה. האקדמיה ללשון
העברית, ירושלים
- לשוננו לעם, קונטרסים עממיים לענייני הלשון, ירושלים
סיני, ירחון לתורה ולמדעי היהדות. מוסד הרב קוק, ירושלים
תורת חיים. עלון לליבון בעיות השעה, בעריכת מ"ע הרטום, ירושלים
- Alef Dac*, Rivista del D.A.C. per le Comunità Israelitiche Italiane, Roma
- ASE = *Annuario di studi ebraici*, Roma
- BCIM = *Bollettino della Comunità Israelitica di Milano*, Milano
- EEE = *Eco dell'Educazione Ebraica (Hed ha-Hinukh)*, Milano
- EJ = *Encyclopedia Judaica*. Editors in Chief: Cecil Roth, Geoffrey Wigoder. Jerusalem, 1971, 16 vol.
- HaKeillah. Bimestrale ebraico torinese*. Organo del gruppo di studi ebraici, Torino
- Israel. Settimanale ebraico*, Roma
- RMI = *La Rassegna Mensile di Israel*, Roma
- Shalom. Mensile ebraico d'informazione*, Roma

I. Libri

1. *Geografia dello Stato d'Israele*. Roma, Fondazione Sionistica Italiana, 1957, p. 56
2. מילון עברי - איטלקי. בנספח: מילון ארמי מקראי-איטלקי. רומא, המוסד למען הנוער היהודי, תשכ"ה, יא, 976, XI עמ' [שער נוסף: *Vocabolario ebraico italiano*. In appendice: *Vocabolario aramaico biblico italiano*. Roma, Fondazione per la Gioventù ebraica, 5725-1965]
3. המנהג האיטלקי בירושלים עיה"ק. ירושלים, תשכ"ו, 67 עמ'; מהדורה שנייה מתוקנת, ירושלים, בהוצאת חברת יהודי איטליה לפעולה רוחנית, תשנ"א, 53 עמ'
4. הנחיות יסוד בעניני כתיב ופיוסוק, ירושלים, נציבות שרות המדינה, השרות להצרכה ולהשכלה, 1969 (מהד' ב: 1971; מהד' ג מתוקנת: 1978)
5. מילון איטלקי - עברי, תל אביב, "יבנה", תשל"א-תשל"ג, 3 כ"ו, 780 עמ'; 1983
6. *Corso pratico di morfologia ebraica, con elementi di fonetica e di sintassi ed esercizi*. Roma, Unione delle Comunità Israelitiche Italiane, 5736 - 1975, p. VII, 228
7. *Il libro del Popolo*. Introduzione alla lettura della Bibbia. Roma. Carucci, 1980, p. 423,[8] (*Collana di cultura ebraica*, 15)
8. מלון חדש עברי-איטלקי מאת מנחם עמנואל הרטום בהשתתפות חלדה ברור-ליברנומה. תל אביב, "יבנה", (תשמ"ד - 1984), 3 כ"ו. [שער נוסף באיטלקית: *Nuovo dizionario ebraico-italiano*]
9. מנהגי משפחת הרטום עם נוסח מלא של סדר פסח וברכת המזון לכל השנה - לקראת כניסתם למצוות של יעקב הרטום וגינת הרטום, ירושלים, תשמ"ט - 1989, 28 עמ'

II. Cura editoriale

10. M. Artom, *Principi di storia e cultura ebraica*. Prefazione di M. Varadi. Terza edizione aggiornata a cura di M.E. Artom, Roma, Fondazione per la Gioventù ebraica, 1957, p. 162; 1974; 1993⁵
11. פרקים במשנתו של שד"ל. מבחר איגרות של ר' שמואל דוד לוצאטו. ליקט ותרגם מ' ע' הרטום. ירושלים, תשכ"ח, 71 עמ'
12. Artom M.E., Caro L., S.J. Sierra (ed.), *Miscellanea di studi in memoria di Dario Disegni*. Torino - Gerusalemme, 1969, p. 267, 99 [שער נוסף בעברית: קובץ מאמרים מוקדש לזכרו של הרב דריוש דיסני]

12. מחזור חברון [לראש השנה, יום הכיפורים, ושלוש רגלים]. ערוך לפי מנהגי הספרדים בארץ-ישראל ובתפוצות על פי המחזור של הרב ישראל קושטא זצ"ל. הוגה על ידי הרב מנחם עמנואל הרטום. בשיתוף עם ספרית מעריב, חברון, הוצאת קרית ארבע - דפוס חברון, תשל"ד, ד' כר'.

13. כתבים מאת שמואל דוד לוצאטו. ההדיר וצירף מבוא והערות מנחם עמנואל הרטום. ירושלים, מוסד ביאליק, תשל"ו, 2 כר' (252, 258 עמ'); (ספריית 'דורות', 48-47)

14. Mosè Maimonide, *Il libro dei precetti*. Introduzione, traduzione dall'ebraico, note, di Menachem Emanuele Artom. Roma, Carucci - D.A.C., 1980, p. 501 (Alef/Dac, 1)

15. *Formulario di preghiere per il sabato e per le tre feste solenni di pellegrinaggio, secondo l'uso sefaradita di Venezia e di altre Comunità Italiane*. Testo corretto, tradotto e annotato da Menachem Emanuele di Elia S. Artom. Roma, Carucci, 5740-1980, p. LXXII, 435 [שער נוסף בעברית]: סדר תפילות לשבת ולימים טובים של שלוש רגלים, כפי מנהג הספרדים הנהוג בוויניציאה ובקהילות אחרות באיטליה יע"א. הגיה, תרגם לאיטלקית והוסיף הערות מנחם עמנואל הרטום בן הרב אליה שמואל זצ"ל

16. *Machazor di rito italiano secondo gli usi di tutte le Comunità*. Testo riveduto, tradotto e annotato da Menachem Emanuele Artom. Volume terzo: Kippur. Roma, Carucci, 5748 - 1988, p. 1263, XXXIII [שער נוסף בעברית]: מחזור מנהג איטליאני לפי הנהוג בכל הקהילות. הגיה, תרגם לאיטלקית והוסיף הערות מנחם עמנואל הרטום. כך שלישי: יום הכיפורים

17. אליה שמואל הרטום, חיי עם ישראל. תורגם מאיטלקית ממהדורת תשל"ה והותאם להתחדשות ישראל, מנחם עמנואל הרטום. ירושלים, תשמ"ט - 8,136, 1989 עמ'

18. *Machazor di rito italiano secondo gli usi di tutte le Comunità*. Testo riveduto, tradotto e annotato da Menachem Emanuele Artom. Prefazione di Elio Toaff. Volume primo: Giorni feriali, Sabato, Ricorrenze minori, Digiuni. Roma, Carucci, 5750 - 1990, p. 1809, XXXVII [שער נוסף בעברית]: חזור מנהג איטליאני לפי הנהוג בכל הקהילות. הגיה, תרגם לאיטלקית והוסיף הערות מנחם עמנואל הרטום. כך ראשון: ימות חול - שבת - מועדים שונים - צומות

III. Voci enciclopediche

19. "רי בנימין (ברי יונה) מטודילא". אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל, כרך א, עמ' 271-275
20. "רי ידידיה שלמה רפאל (ברי אברהם) מנורצי". אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל, כרך ב, עמ' 585-586
21. "רי יהודה ברי יעקב לבית לטיס". אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל, כרך ב, עמ' 644
22. "לוצטו, שמואל דוד". אי"ע, כא, עמ' 522-526
23. "סגרה - משפחה". אי"ע, כה, עמ' 438-439
24. "רי עובדיה ירא מברטינורא". אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל, כרך ד, עמ' 1189-1193

25. *Capistrano, John (Giovanni) of*. EJ, V, col. 141
26. *Mithridates, Flavius*. EJ, XI, col. 160
27. *Mortara, Marco*. EJ, XII, col. 353-354
28. *Pesaro, Abramo*. EJ, XIII, col. 329
29. *Pisa, Da, family*. EJ, XIII, col. 563-564
30. *Sardinia*. EJ, XIV, col. 875-876
31. *Segrè, Joshua Benzion (Salvador)*. EJ, XIV, col. 1113-1114
32. *Segrè, Salvatore (Joshua Benzion)*. EJ, XIV, col. 1113
33. *Sixtus of Siena*. EJ, XIV, col. 1641
34. *Tuscany*. EJ, XV, col. 1467-1469
35. *Volterra, family*. EJ, XVI, col. 221
36. (With Avraham Yaari), *Volterra, Meshullam ben Menachem, Da (Bonaventura di Manuele)*. EJ, XVI, col. 221-222

IV. Articoli scientifici

37. "למכתבי ר' עובדיה מברטינורא", יבנה, ג (תשי"ב), עמ' 112-124
38. "רשימת מסע איטלקית מהמאה הטי"ו", איטליה, א (תשי"ה), עמ' 21-24
39. "על ספר מסע משולם מוולטירא", ידיעות החברה (העברית) לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה, טו (1950), עמ' 109-110
40. הרב פרופ' מ.ד. קאסטו ז"ל, אי"י, ספר ג' (תשי"ד), עמ' 1-2
41. "על תנועת הריפורמה באיטליה - הפולמוס בדבר צימצום תקופות האבל בשנת 1865", ספר זכרון לשלמה ס. מאיר, ירושלים, תשס"ז, עמ' 110-114 (חלק עברי)

42. *La Bibbia come base della formazione ebraica*, in RMI, 23 (1957), pp. 51-57
43. *Il ritmo del sette e del tre in alcuni capitoli del Levitico*, in ASE, III (1963-64), *Raccolta di studi in memoria di S.A. Toaff*, p. 15-22
44. *Idee profetiche sul Santuario*, in ASE, IV (1964-65), *Raccolta di studi in memoria di E.S. Artom*, p. 31-38
- 44א. על בעיות נישואים וגרושים, "דעות - בטאון האקדמים הדתיים בישראל", כח, תשכ"ה (1965), עמ' 136-139
45. "ביבליוגרפיה של כתבי הרב הפרופ' אליה שמואל הרטום", בתוך: א"ש הרטום, חיי ישראל החדשים, תל אביב, תשכ"ו, עמ' 147-167 [תורגם גם לאיטלקית: *Bibliografia degli scritti del Rabb. Prof. Elia Samuele Artom*, in E.S. Artom, *La nuova vita di Israele*, Roma, 5726-1966, p. 128-148]
46. "נוהגי אבלות בקיבוץ חילוני", ט"י, ב (תשכ"ז), חוב' ח, עמ' 25-28
47. "חודש אלול על פי המנהג האיטלקי", ט"י, ב (תשכ"ז), חוב' יב, עמ' 22-23
48. *Contributo alla storia delle nostre preghiere: rito italiano e rito jemenita*, in RMI, 33 (1967), p. 287-291 [trad. ebr., n. 52].
49. *Le autopsie secondo la Halakhà*, in ASE, V (1968-69), pp. 79-88
50. לינוסח עברי של מגילת אנטיוכוס, סיני, סד (תשכ"ט), עמ' שו
51. "סדר "קדש" של פסח מקרמאניאולא משנת 1829", בתוך: מ"ע הרטום, ס"י סיארה, לי קארו (עורכים), קובץ מאמרים מוקדש לזכרו של הרב דריוש דיסני, טורינו-ירושלים, תשכ"ט, עמ' כג-מד
52. "פרטים משותפים למנהג האיטלקי ולמנהג התימני", ט"י, חוב' יג, ג (תש"ל), עמ' 24-29 [Trad. ebr. del n. 48]
53. על "מילון עברי שלם", לשוננו לעם, כב (תשל"א), עמ' 136-141
54. *Problemi halakhici in relazione con Yom Ha-'Azmauth*, in ASE, VI (1969-70, 1971-72), p. 53-60
55. *La posizione della donna ebrea in campo liturgico*, in RMI, 40 (1974), p. 67-75
56. *Il problema dell'aborto*, in RMI, 41 (1975), p. 286-290
57. *Tentativi di riforma in Italia nel secolo scorso e analisi del fenomeno nel presente*, in RMI, 42 (1976), p. 355-366
58. "הערות על חקר התעתיק של מלים איטלקיות באותיות עבריות", לשוננו, 42 (תשל"ח), עמ' 310-313
59. "יר' עובדיה ירא מברטנורא ואיגרותיו מארץ ישראל" [בשיתוף אברהם דוד], בתוך: יהודים באיטליה. מחקרים יוצאים לאור במלאת מאה שנה להולדתו של מ"ד קאסוטו, ירושלים, מאגנס, תשמ"ח, עמ' 24-108

60. *Precedenti biblici e talmudici del contrappasso*, in G. Barblan (ed.), *Dante e la Bibbia*. Atti del convegno internazionale promosso da Bibbia. Firenze, L.O. Olschki, 1988, pp. 55-62
60. *Il Registro di un circoncisore piemontese dal 1789 al 1837*, in RMI, 60 (1993), p. 14-46.

V. Torath Chajim

(I numeri sottolineati indicano il fascicolo)

61. Nota [a "Cavalleria giornalistica" e i "Quaderni"] - 2
62. Nota [a "Sulla tradizione dell'ebraismo italiano"] - 2
63. Nota [a "Le tradizioni comunitarie in Israel"] - 3
64. *Un Sinedrio ai giorni nostri?* - 4
65. *Autorità nello Stato di Israele* - 5
66. *Ragazze, studiosi della Torà e servizio militare* - 8
67. *Tirannide, licenza, libertà* - 8
68. *Risposta e chiarimento* [su "Servizio militare dell'ragazze"] - 10
69. *A proposito di Shabbath e di maiale* - 11
70. *Nel comitato di redazione* - 12
71. Note [a "Pensando ad alta voce"] - 12
72. *Cinque anni dalla scomparsa di Umberto M.D. Cassuto* - 12
73. *All'ultimo momento* (in collaborazione con M.A. Segre) - 12
74. *La Bibbia - elemento fondamentale nell'educazione* - 13
75. *Scappatoie o esecuzione della legge* - 13
76. *Risposta [alla lettera di G.B. Sarfatti]* - 13
77. *La bellezza esteriore nei luoghi di culto* - 14-15
78. *In margine agli avvenimenti (o: alla cronaca)* - 13, 19, 20, 23, 26, 37, 39, 43-51, 54, 56, 57, 60, 64-66, 93
79. *Una doverosa precisazione* - 16
80. *Un movimento in Italia per la ricostituzione del Sinedrio* - 17
81. *Il decennale dello Stato d'Israele* - 17
82. *Chi è ebreo?* - 18
83. Nota [a "Sulla ricostituzione del Sinedrio"] - 18
84. *Ai nostri lettori* - 19
85. *Sarebbe opportuno unificare il testo della Tefillà?* - 19

86. Nota [a "Stonature, metrica medioevale e letti di Procuste"] - 19
87. Sicurezza nella Diaspora e sicurezza in Erez Israel - 20
88. Note [a Uomini e donne insieme nella Sinagoga] - 20
אל קוראינו - 21 .89
90. Ancora su uomini e donne insieme nella Sinagoga - 21
91. La morale del "caso Jossele" - 22
92. Ancora su "La scienza al servizio della Torà" - 22
93. Torna, Israele, fino al Signore tuo Dio - 23
94. Problemi educativi nella Diaspora - 24
95. Risposta [alla lettera di A. Jutkowski] - 24
96. Fino a quando terrete il piede in due staffe? - 25
97. Nota [alla lettera di S. Deshen] - 25
98. Bathè Kenesijoth per ragazzi - 26
99. Nota [a "Rapporti con la Germania secondo la tradizione ebraica"] - 26
100. E' lecito ricoprire cariche pubbliche nello Stato d'Israele? - 28
101. Il contrasto tra religione e Stato, non esiste - 29-30
102. Contro la celebrazione del 1.º maggio - 29-30
103. Riflessioni sul Rabbinato nello Stato d'Israele - 31
104. Gli attacchi al prof. Roth - 32
105. L'anno sabatico si avvicina - 34
106. Non c'è altra via: scheda bianca - 35
107. I "successi" dei "religiosi" nel Comune di Gerusalemme - 35
108. Sull'aspetto dello Sciabbath nello Stato d'Israele - 38
109. Cerchie diverse, con scopi simili - sono utili? - 39
110. Risposta [alla lettera di D. Schlesinger] - 39
111. Considerazioni dopo un funerale "civile" - 40
112. Tre questioni collegate con lo Shabbath - 40
113. "Possa il tuo fratello vivere presso di te" - 41
114. L'insegnamento teorico e pratico nell'opera di Umberto Cassuto (relazione su una conversazione, in collaborazione con D. Cassuto) - 41
115. Dopo il miracolo ed in attesa di un nuovo miracolo - 42
116. Sulla conferenza dei rabbini d'Europa a Roma (relazione su una conversazione, in collaborazione con D. Cassuto) - 42

117. Preghiera e digiuni oggi - 43
118. שליחה לנעילה של יום הכיפורים - נספח ל-3
119. Competenze di rabbini - 44
120. Ancora su preghiera e digiuni oggi - 44
121. In favore della scuola unica - 46
122. Su "Torath Chajim", il Rabbinato ed altre istituzioni - 46
123. Recensioni: Un Machazor per il giorno dell'indipenza - 46
124. La coscienza dell'elezione - via per la soluzione dei nostri problemi - 48
125. A che cosa porta lo status quo in campo religioso? - 49
126. Ancora sulla santità del Monte del Santuario - 50
127. Educazione sessuale nelle scuole - 51
128. Seguiamo la via del Rav Nissenbaum - 52
129. Risposte a Zurriel Admonith - 52
130. Considerazioni su "Chi è ebreo?" - 54
131. Risposta [alla lettera di M. Kamma] - 54
132. Gli uonimi di fede sono scomparsi? - 55
133. Le Tikkun ha-Tefillà ba-Zibbur (Riassunto dell'articolo in ebraico) - 56
134. הערה על "למען הקמת בית כנסת למופת" - 56
135. L'anticonformismo del sionismo in Italia - 56
136. Rabbini di oggi - 57
137. Reazione [alla lettera di G. Bolaffio] - 57
138. Ancora sul miglioramento della Tefillà pubblica - 58
139. Recensioni: "Sefer zikaron le-Avraham Adiges; "Lettera a Pacifici" di S.P. Bassi - 58
140. Nota [a "Il Beth ha-Keneseth ed il canto in coro"] - 59
141. Recensoni: "Dinè Zavà u-milchamà" di S. Min ha-Har - 60
142. Nota [a "Difesa del Rabbinato israeliano"] - 60
143. Ancora sul Rabbinato israeliano - 61
144. La nostra posizione di fronte al Monte del Santuario (riassunto dell'articolo in ebraico) - 62
145. Il dovere della realizzazione sionistica - 62
146. Alle soglie dell'anno sabatico - 63
147. Che cosa aspettarci dai nuovi rabbini? - 64

148. *Le leggi della Torà non sono norme igieniche* - 64
 149. *Educazione religiosa nello studio delle scienze* - 65
 150. *Risposte [a "Reazioni a proposito delle aspettative dai nuovi rabbini"]* - 65
 151. *Note [a "Salute, singolo e collettività, ecc."]* - 65
 152. *Si liquidano gli ideali ebraici e sionisti?* - 66
 153. *Recensioni ai libri dei tribunali rabbinici: "Pesaq din be'injan ha-ach ve-ha-achoth di S. Goren; "Tevi'ath gherushim mi-zad ha-ishà" di Z. Falk* - 67
 154. *Legami con la Diaspora* - 68
 155. *Reazione [alla lettera di B. Fragai]* - 68
 156. *Esaminiamo la nostra condotta e torniamo fino al Signore* - 69
 157. יום הדין ויום הסליחה - 69
 158. *Nota [a "non temete!"]* - 69
 159. *Governo ebraico o governo assimilato* - 70
 160. אכן אשמנו? - 71
 161. *Riassunto [di risposte a G. Butbul]* - 71
 162. *Ancora sulle promesse bibliche* - 72
 163. *Nota [a "Noi ed i Mithnachalim"]* - 72
 164. *Aborti...* - 73
 165. *Nota [a "Chi sa poco è degno di rispetto"]* - 73
 166. *Note [a "Problemi di religiosità in Erez Israel"]* - 73
 167. *Non è questa la via...* - 74
 168. הערה על "בעיות הלכתיות בקשר להפלה" - 74
 169. *Non ripetiamo gli errori dei nostri padri* - 75
 170. *A proposito dei digiuni?* - 75
 171. *Nota [a "Controversie senza ingiurie"]* - 75
 172. *Matrimonio religioso e matrimonio civile* - 76
 173. *Che cosa è "Torath Chajim"* - 77
 174. *Domande al direttore e sue risposte* - 78
 175. *Nota [a "Studi ebraici nell'America latina"]* - 78
 176. *Riconoscimento alle Comunità conservative e riformate?* - 79
 177. *Nota [a "Timor del cielo o terrore della terra?"]* - 79
 178. *Dopo le elezioni* - 80
 179. *Problemi educativi nell'ebraismo occidentale* - 80

180. *Dopo la visita di Sadat* - 81
 181. *Risposta [alla lettera di Ch.J. Frumkin]* - 81
 182. *La legge sulle missioni* - 82
 183. ביקורת ספרים: "קנייני קדם" מאת יצחק ניסנבוים - 82
 184. *Risposta [alla reazione di E. Kaminka]* - 82
 185. *Come dovrebbe essere il Beth ha-keneseth* - 83
 186. *Educazione ebraica nella Diaspora* - 86
 187. *Recensioni: "Talmud Bavli, Massekhet Jomà" di A. Steinsaltz* - 83
 188. *Esame di coscienza* - 84
 189. *Il grido di dolore dell'ebraico* - 85
 190. *Che cosa ci ha portato alla nuova situazione?* - 86
 191. *Considerazioni su problemi di attualità* - 87
 192. *Il problema delle autopsie nella Halakhà e secondo i faccendieri religiosi* - 88
 193. *Risposta [alla lettera di D. Levi]* - 88
 194. *La mancanza di fede è ciò che ci rovina* - 89
 195. *I successi dei "religiosi" nella legislazione attuale* - 90
 196. *Attenzione ai giornalisti e uomini politici* - 92
 197. *Maldicenza, testimonio di Stato ed altro* - 93
 198. *Risposte ed osservazioni su vari punti* - 94
 199. *Le elezioni alla Keneseth si avvicinano (riassunto dell'articolo ebraico)* - 95
 200. *Abbiamo Parlamento e Governo; e poi?* - 96
 201. *Rabbinate, Stato e politica* - 98
 202. *Non lascerò impunte le varie colpe di Israele* - 99
 203. *Cento numeri di "Torath Chajim"* - 100
 204. *Sull'antisemitismo ed altre attualità* - 101
 205. *Chiarimento* - 101
 206. *Considerazioni sullo Shabbath* - 102
 207. *Nota [a "Residenza di stranieri a Gerusalemme"]* - 102
 208. *Considerazioni sul Monte del Tempio* - 103-104
 209. *Nota [a la lettera di I. Medad]* - 103-104
 210. *Ci divoriamo a vicenda* - 105
 211. *L'ordinamento delle Comunità italiane* - 106

212. *Incidentalmente e di proposito* - 106, 110, 128, 130
 213. *Tutto il popolo è in errore* - 107
 214. *Per una migliore conoscenza dei Caraiti* - 108
 215. *Sistema elettorale, furti e morti sulle strade* - 109
 216. *Arruolamenti di ragazze e di studiosi di Torà* - 113
 217. *Considerazioni sul nostro rapporto con non ebrei che vivono tra noi* - 114
 218. *La visita del Papa in Sinagoga* - 115
 219. *Astrologia e culto dell'uomo* - 117
 220. *Considerazioni su "Chi è apostata?"* - 118
 221. *Una svolta nella condizione degli ebrei* - 119
 222. *A proposito di Jom ha-'Azmauth, commemorazioni ed anche anno sabatico* - 120
 223. *Presso il Monte del Tempio nel Sukkoth 5748* - 121
 224. *Come preparare rabbini* - 122
 225. *La religione sopraffà la Torà* - 123
 226. *Ancora su "Che cosa è Torà"* - 125
 227. *L'invidia, la concupiscenza e l'onore portano fuori dal mondo* - 126
 228. על שירות לאומי - 127
 229. *La spada viene al mondo... a causa di chi insegna Torà non conformemente alla Halakhà* - 128
 230. *Risposta [alla lettera di M.Z. Nehoraj]* - 128
 231. *Concentrazione e sincerità nella preghiera* - 129
 232. *Doveri e non diritti* - 130
 233. *La differenza tra il Sinedrio ed i "grandi della Torà?"* - 131-132
 234. *Commiato* - 131-132

VI. Articoli di carattere divulgativo pubblicati in periodici ebraici italiani

235. E.S. Artom [ed altri], *Il Commento alle Haftaroth*, Roma, Unione delle Comunità Israelitiche Italiane, 1950. [*Haftarorh* commentate da M.E. Artom:] pp. 72-76, 93-100, 141-147, 153-154, 189-192, 205-209, 213-216, 220-221, 227-228, 354-356, 364-366
 236. *Introduzione alla lezione di "Tanach"*, EEE VIII n. 1 (ottobre 1953), p. 8-10
 237. *Il Pereq yomi*, EEE VIII n. 1 (ottobre 1953), p. 18-19; VIII n. 2 (novembre 1953), p. 20; VIII n. 3 (dicembre 1953), p. 20; VIII n. 4 (gennaio 1954), p. 18; VIII n. 6 (marzo 1954), p. 20; VIII n. 7 (aprile 1954), p. 20
 238. *Il progetto di Riforma scolastica in Israele*, EEE VIII n. 2 (novembre 1953), p. 3-4
 239. *Il popolo sacerdote ed i 10 comandamenti*, EEE X n. 1 (ottobre 1955), p. 6-7
 240. *Seminari e campeggi*, in *Israel*, 41, n. 48-49 (23 agosto 1956), p. 7
 241. *Conoscere l'Ebraismo*, in *Israel*, 42, n. 6 (11 ottobre 1956), p. 5 (Ha-Tikvà)
 242. *Le scuole ebraiche e la domenica*, *La Voce della Comunità Israelitica di Roma* 5, n. 2-3 (gennaio 1957), p. 2; n. 4-5 (marzo 1957), p. 2
 243. *Per il X annuale di Israele*, EEE XII n. 3 (dicembre 1957), p. 16-17
 244. *Richiamo ai genitori "distratti"*, BCIM XII n. 12 (agosto 1957), p. 12
 245. *Quiz biblici*, EEE XVI n. 1 (ottobre-novembre 1961), p. 6-7
 246. *L'opera esegetica di Umberto Cassuto ricordata a Gerusalemme*, in *Israel*, 47, n. 13 (21 dicembre 1961), p. 3
 247. *Umberto Moscè David Cassuto*, EEE XVI n. 2 (marzo 1962), p. 2-3
 248. *Il passaggio alla scuola post-obbligatoria in Israele*, EEE XVI n. 2 (marzo 1962), p. 6-7

249. *I problemi della classe magistrale*, EEE XVII n. 1 (ottobre-novembre 1962), p. 2-3
250. *Televisione educativa nello Stato d'Israele*, EEE XVII n. 3 (febbraio-marzo 1963), p. 2-3
251. *Legge e violenza nello Stato d'Israele*, Ha-Tikwà, Roma, 1963, p. 11
252. *Un Sinedrio ai nostri giorni?*, in *Israel*, 50, n. 33 (24 giugno 1965), p. 5-6
253. *Le ultime volontà del Rabb. Elia E. [!] Artom (z.l.)*, in *Israel*, 521, n. 2 (29 settembre 1966), p. 6
254. *L'opera esegetica di Umberto Cassuto*, in *Israel*, 52, n. 10 (8 dicembre 1966), p. 5
255. *L'opera storica di Umberto Cassuto*, in *Israel*, 52, n. 30 (25 maggio 1967), p. 4
256. *Gerusalemme redenta*, in *Israel*, 52, n. 33 (29 giugno 1967), p. 4
257. *Dopo la liberazione di Gerusalemme*, in *Israel*, 52, n. 39 (31 agosto 1967), p. 4
258. *Chi può introdurre mutamenti al rituale?*, in *Israel*, 53, n. 5 (16 novembre 1967), p. 4
259. *Il primo matrimonio ebraico sul Sinai*, in *Israel*, 54, n. 30 (12 giugno 1969), p. 7
260. *Gli Arabi di Gerusalemme nelle carriere statali*, *Israel*, 54, n. 33 (10 luglio 1969), p. 3
261. *5733 Anno Sabbatico*, in *Israel*, 58, n. 6 (9 novembre 1972), p. 3
262. *Il divorzio nell'Ebraismo*, BCIM, Iyyar 5734 (maggio 1974), pp. 14-15
263. *Tre anni rabbino in Italia: desolante il panorama religioso*, in *Shalom*, 10 (1976), n. 7, p. 26-27
264. *La Mizvà modello culturale ebraico*, in *Alef Dac*, n. 4 (giugno-agosto 1980), p. 10-11
265. *[Lettera in risposta a G. Tedeschi]*, in *HaKehillah*, IV, n. 4 (1980), p. 12
266. *La Tevà assimilata*, in *Alef Dac*, n. 5 (novembre 1980 - gennaio 1981), p. 7

267. *L'aborto secondo la concezione ebraica*, in *Alef Dac*, n. 5 (novembre 1980-gennaio 1981), p. 28
268. *A proposito del Chol ha-Mo'ed*, in *Alef Dac*, n. 6-7 (marzo-maggio 1981), p. 8-9
269. *Lo scaldavivande*, in *Alef Dac*, n. 8 (luglio-settembre 1981), p. 5
270. *Di Sabato non porto*, in *Alef Dac*, n. 10 (marzo-maggio 1982), p. 18-19
271. *Rav Avraham Sofer (Schreiber)*, 1897-1982, in BCIM, 38, n. 6 (giugno 1982), p. 18; in *Shalom*, 16, n. 6 (1982), p. 40; in *Ha-Keillah*, 7, n. 5 (1982), p. 13
272. *Sessanta a scuola*, in *Alef Dac*, n. 12 (settembre-ottobre 1982), p. 3
273. *Metteranno il mio nome sui figli d'Israele*, in *Alef Dac*, n. 14 (dicembre 1982-gennaio 1983), p. 4-5
274. *Ritorno alla fede*, BCIM XXXIX n. 2 (feb. 1983), p. 1-3
275. *La morte dell'innocente*, in *Alef Dac*, n. 15 (febbraio-marzo 1983), p. 8-9
276. *Pace subito! Ma come?*, BCIM XXXIX n. 4 (aprile 1983), p. 5-7
277. *[Lettera sull'usura e sui rabbini]*, in *HaKehillah*, VIII, n. 5 (1983), p. 12
278. *I giorni della Festa*, in *Alef Dac*, n. 17 (giugno 1983), p. 10-11
279. *Inizia al tramonto*, in *Alef Dac*, n. 19-20 (febbraio-marzo 1984), p. 8-9
280. *Non andare quà e là parlando*, in *Alef Dac*, n. 21 (giugno 1984), p. 11-12
281. *Che cos'è un giorno festivo*, in *Alef Dac*, n. 23 (dicembre 1984), p. 6-7
282. *Precisazione su Curt Arndt*, in BCIM, 41, n. 2 (febbraio 1985), p. 19
283. *Al mare o in montagna, ma sempre ebraicamente*, in *Alef Dac*, n. 26-27 (luglio-agosto 1985), p. 30-33
284. *La liturgia dei defunti*, in *Alef Dac*, n. 31-32 (agosto 1986), p. 10-11
285. *La posizione dell'Unione delle Comunità: religione e scuola*, in *HaKehillah*, serie II, II, n. 2 (1986), p. 10-11

286. *Walkie Talkie? Si, grazie*, in *Alef Dac*, n. 34-35 (aprile 1986), p. 7-8
287. *Matroneo e quarta Berachà*, in *HaKeillah*, II serie, anno II, n. 5 (dicembre 1986), p. 10
288. *Augusto Segre*, in *HaKeillah*, II serie, anno II, n. 5 (dicembre 1986), p. 13
289. *Critiche da Israele*, in *HaKeillah*, II serie, anno V, n. 4 (ottobre 1989), p. 14-15
290. *Stato e halakhà*, in *HaKeillah*, II serie, anno VI, n. 2 (aprile 1990), p. 12
291. *Ancora su Halakhà e Stato*, in *HaKeillah*, II serie, anno VI, n. 4 (ottobre 1990), p. 7
292. *Ahav, Michea e il Rav Shakh*, in *HaKeillah*, II serie, anno VI, n. 4 (ottobre 1990), p. 8
293. *Cinquant'anni dall'apertura del Beth ha-Keneseth italiano a Gerusalemme. Ricordi e considerazioni*, in *HaKeillah*, II serie, anno VI, n. 5 (dicembre 1990), p. 8-9
294. *Rabbini cercansi?*, in *HaKeillah*, II serie, anno VII, n. 1 (febbraio 1991), p. 10
295. *Cinquant'anni dall'apertura del Beth ha-Keneseth italiano a Gerusalemme. Ricordi e considerazioni. II*, in *HaKeillah*, II serie, anno VII, n. 1 (febbraio 1991), p. 12
296. *Movimenti messianici, uso e abuso del termine*, in *HaKeillah*, II serie, anno VII, n. 2 (aprile 1991), p. 4-5
297. *Ricordi degli anni 1935-1939*, in *HaKeillah*, II serie, anno VII, n. 4 (ottobre 1991), p. 12-13
298. *Minhag. Che cosa e come?*, in *HaKeillah*, II serie, anno VIII, n. 1 (febbraio 1992), p. 16-17
299. *Minhag. Nomi si o no?*, in *HaKeillah*, II serie, anno VIII, n. 2 (aprile 1992), p. 12
300. *Ancora su "Che cosa è la Torà"*, in *HaKeillah*, II serie, anno VIII, n. 4 (ottobre 1992), p. 14-16 [già apparso in *Torath Chajim*, 125]

VII. Articoli pubblicati in giornali israeliani

301. עברית, איטלקית, אנגלית. *Ebraico, italiano, inglese*, עלון חברת יהודי איטליה לפעולה רוחנית, ערה"ש תשי"ז, 1947, מס' 5
302. רעיונות למצע לבחירות. *Un programma elettorale*, עלון חברת יהודי, איטליה לפעולה רוחנית, שבט תשי"ט, 1949, שנה ה', מס' 17
303. לפתרון בעיות השבת. *Per la soluzione dei problemi del Sabato*, עלון חברת יהודי איטליה לפעולה רוחנית, יום העצמאות תשי"ט - 1949, שנה 5, מס' 18
304. פרוש שדי"ל לחמישה חומשי תורה, "הצופה" טז, טבת תשכ"ו - 2-09-1966
305. שדי"ל וביקורת המקרא, "למרחב", ט' תשרי תשכ"ו, 23-09-1966
305. הושענא רבה במנהג האיטלקי, "הצופה", הושענא רבה תשכ"ז, 5-10-1966
307. תנועת "יהדות של תורה" וקהילות דתיות, "על המשמר" חשוון תשכ"ז, נובמבר 1966
308. למען ניתוחי מתים, "הארץ", ט"ו אדר תשכ"ז (27.3.1967)
309. ועידת הרבנים ברומא, "הארץ", כ"ה בניסן תשכ"ז, 5.5.1967
310. *Autopsies and the Torah*, *The Jerusalem Post*, 10 Nissan 5727, 20.6.1967
311. הנהיגו שינויים בתפילה, "דבר" ח' אלול תשכ"ז, 13.9.1967
312. יבוטל שחרור בנים ובני ישיבות מהשירות הצבאי, "היום" כ"א שבט תשכ"ח, 22.1.1968
313. המפירים את צו התורה, "על המשמר", כ"ב טבת תשכ"ח, 23.1.1968
314. זעקה נגד משתמטים, "דבר" כ"ג טבת תשכ"ח, 24.1.1968
315. כני"ל, "למרחב", כ"ד טבת תשכ"ח, 25.1.1968
316. יגוייסו בני הישיבה, "הארץ", כ"ד טבת תשכ"ח, 25.1.1968
317. התנועה ליהדות של תורה בדרך עקלקלה, "הצופה", כ"ה ניסן תשכ"ח, 23.4.1968
318. שיחרור תלמידי ישיבות מהשירות הצבאי - מנוגד לתפישה היהודית, "ימים" של ידיעות אחרונות, 20.1.1970
319. דין נערה שנתפתתה לפי חוק התורה, "למרחב", אלול תש"ל, ספטמבר 1970
320. בהלת שוא סביב הכותל, "הארץ", י"ט אדר תשל"ב, 5.3.1972
321. *New Meaning for Tish'á be-Av Fast*, *The Jerusalem Post*, 18.7.72
322. צביעות הממסד הדתי, "הארץ" א' בניסן תשל"ג, 3.4.1973
323. אין איסור על גיוס בנות לצה"ל, "כל העיר" ו' ניסן תשמ"ב, 30.3.1982
324. הנץ החמה ולא נץ החמה, "ערב שבת", ע"ש ויחי תשמ"ב, 30.3.1982
325. "גיוס" ו"שורשים", "מעריב", ז' חשוון תשמ"ה, 22.10.1985

VIII. Recensioni

326. בכר, י', דרכי עמי, קובץ מאמרים ומחקרים, תל אביב, הוצאת אריאל, חשי"ד in RMI, 42 (1976), p. 470-471
327. בניהו, מ', דור אחד בארץ, ירושלים, תשמ"ח, 668 p. in RMI, 54 (1988), p. 668
328. ניסנבאום, י', קניני קדם, מהד' ב, ירושלים, ר' מס, תשל"ח, in RMI 45 (1979), p. 117-118 [v. n. 175]
329. Nordio, M. (a cura di), *La Bibbia*, volume primo, *Genesi* (cap. 1-11,26). Milano, Longanesi, 1975, in RMI, 43 (1977), p. 74-76
330. Trevisan Semi E., *La verità da 'Eres Yisra'el, di 'Ahad ha-'Am*. Supplemento n. 10 degli *Annali dell'Istituto Orientale di Napoli*, vol. 37 (1977), fasc. 1, in RMI, 44 (1978), p. 84-87

IX. Traduzioni

331. ג' בוקאצ'יו, דקמרון, ספר עשרת הימים. תרגום מאיטלקית ע'י אולסבנגר ומי הרטום, ת"א, הוצאת יבנה, 1947, כרי' א-ב; מהד' ב, כרי' א-ד, שם, תשכ"ה, 763 עמ' 332. מסעות מרקו פולו, תרגום מאיטלקית מי הרטום, ירושלים, הוצאת עופר, 1947
333. א' סלגרי, מלך ההר. תרגום מאיטלקית מי הרטום, ת"א, הוצאת יורעאל, תשי"ט, עמ' 176; תשכ"ג
334. Alfredo Panzini, *La pulcella senza pulcellaggio*, trad. di M. Artom, Tel Aviv, ed. Hakorè, 1951, p. 134
335. ל' פירנדלו, יסורי האדם - סיפורים נבחרים. תרגום מאיטלקית מי הרטום, ירושלים, הספריה הישראלית, תשי"ב, 324 עמ'
336. הונורי די בלזק, ביתן הנשים (הדוכסית מלאנג'י), רומן מתורגם מצרפתית ע"י מי הרטום, ת"א, הוצאת יובל, 1955, 126 עמ'
337. Ch. Eliyav, *I ragazzi della città vecchia*. Volumi II, III, V, tradotti da Menachem Emanuele e Elena Artom. Roma, Fondazione per la Gioventù ebraica, 1957 (p. 83, 94, 118)
338. Sh. Skulski, *Rabbi 'Aqivà*. Traduzione di Menachem Artom e Lea Elena Artom. Roma, Fondazione per la Gioventù ebraica, 1958, p. 116
339. ל' פירנדלו, האישי שנקרא פאסקל. תרגום מאיטלקית מי הרטום, ת"א, מקור, תשי"ד, 134 עמ'
340. ד"ש רוזן, תהליך סידור הרשומות. תרגום מאיטלקית מי הרטום, ירושלים, נציבות שרות המדינה, תשי"ד, 18 עמ'

341. [Traduzione del] *Levitico*, in Disegni D. (a cura di), *Il Pentateuco e Haftaroht con traduzione italiana e note*, Torino, Marietti, 1960, p. 165-216 [e successive ristampe]
342. תרבות. אנציקלופדיה מצויירת, ירושלים, "מסדה", תשכ"א-תשכ"ה (Traduzione di alcune voci di *Conoscere*, Milano, Fratelli Fabbri)
343. [Traduzione del libro dei] *Giudici*, in Disegni D. (a cura di), *Profeti Anteriori con traduzione italiana e note*, Torino, Marietti, 1962, pp. 53-96 [e successive ristampe]
344. צבי פרץ חיות, בסוד עמי. הרצאות, שיעורים. תרגום י' טולקס ומי הרטום, עורך ש' מלצר. ירושלים, הספריה הציונית, תשכ"ב, 216 עמ'
345. ר' לבלו, טיפוח יחסים אנושיים בין מוסדות הממשלה לבין הקהל. תרגום מצרפתית מי הרטום. ירושלים, המדפיס הממשלתי, 1964, 80 עמ'
346. [Traduzione del libro dei] *Salmi*, in Disegni D. (a cura di), *Agiografi con traduzione italiana e note*, Torino, Marietti, 1967, p. 5-103 [e successive ristampe]
347. מ"ד קאסטו, היהודים בפירנצי בתקופת הרניסאנס. תרגום מאיטלקית מנחם הרטום. הקדמה למהדורה העברית מאת בן ציון דינור. ירושלים, מכון בן-צבי, האוניברסיטה העברית וחברת יהודי איטליה לפעולה רוחנית, תשכ"ז, 392 עמ'
348. גדולי הציור, ירושלים, "מ.ק.ס.", תשכ"ט (Traduzioni di alcune voci di *I Maestri del colore*, Milano, Fratelli Fabbri, 1964)
349. גדולי המוסיקה, ירושלים, "מ.ק.ס.", 1969 (Traduzione di alcune voci di *I Maestri della musica*, Milano, Fratelli Fabbri, 1965)
350. ש"פ בשיא, דרכי ביהדות. איגרת לידיד ותיק. תורגם ע"י מנחם ע'י הרטום. קבוצת שדה אליהו, תשלי"ג - 1972, 111 עמ'
351. ל' פירנדלו, 5 סיפורים. תרגום מאיטלקית מי הרטום, ת"א, ספרית תרמיל, תשל"ז - 1976, 126 עמ'
352. J. Shaviv, *Il legame d'Israel con la sua terra*, in RMI, 43 (1977), p. 293-299 (trad. di M.E. Artom)
353. מ"ד קאסטו, ספרות מקראית וספרות כנענית. פרקים נוספים. תרגום לעברית לאחר פטירת המחבר. מנחם ע'י הרטום, יהושע עמיר, יוסף רופא. ירושלים, תשל"ט - 1979, יד, 247 עמ' (מחקרים במקרא ובמזרח הקדמון, כרך ב)
354. ר' דה פליציה, יהודים בארץ ערבית. תירגום מאיטלקית מנחם ע'י הרטום. תל אביב, ספרית מעריב, 1980, 336 עמ'
354. ב. רומנו ר', אלברטו טונטי, על סף העולם המודרני. תרגום מי הרטום, ירושלים, 1984, 263 עמ'

355. מ"ד קאסוטו, ספר בראשית ומבנהו. תרגם מאיטלקית מנחם ע' הרטום.
ירושלים, מאגנס, תש"ן, יג, 374 עמ'
356. קיצור שולחן ערוך. מקור חיים מאת חיים דוד הלוי... התרגום לאיטלקית של
מנחם עמנואל הרטום... כפר חסידים/רכסים, תשנ"ב, 2 כר' (492 דפים). [שער
נוסף באיטלקית: *Compendio dello "Shulchan 'Arukh" opera di Chajim
David ha-Levi... Traduzione italiana di Menachem Emanuel Artom]*
Cfr. anche i nn. 14-18.

356א. ספר תהילים: Traduzione: Il libro dei Salmi
ז"ל Elia S. Artom 1-5; ז"ל Menachem E. Artom 6-89; Disegni
101-150 Menachem E. Artom; ז"ל Tel Aviv, Sinai, 1994 [6] p. 288, [7]

X. Pubblicazioni curate per la Nezivut Sherut ha-Medinah

356. מינהל ציבורי. רשימות לפי הרצאותיו של ד"ר ד' אריאן, בעריכת ד"ר מ'
הרטום, ירושלים, תשט"ו, 168, [2] עמ'
357. כפיר, א', מדריך לעבודת התיקון. ערך מ' הרטום, ירושלים, נציבות שרות
המדינה, תשכ"א, 1960
358. 15 שנות שרות. ליקטו וערכו: מ' הרטום, ק' כהן, ירושלים, נציבות שרות
המדינה, תשכ"ד, 1964
359. הרטום, מ', פרקי דינים ומנהגים לביה"ס היסודי. המחלקה לחינוך ותרבות
בגולה, ירושלים, תשכ"ד, 1964
360. הגורם האנושי בניהול בעריכת מ' ויס, צ' ירדני ומ' הרטום, ירושלים, נציבות
שרות המדינה, תשכ"ה, 1964
361. פרסי ייעול מטעם הוועדה המרכזית. ליקט א' אריאלי, ערך מ' הרטום,
ירושלים, נציבות שרות המדינה, תשכ"ה, 1965
362. תמורות במנהל, חוב' מס' 1 (אדר ב' תשכ"ה, מרץ 1965); חוב' 2 (סיון תשכ"ה,
יוני 1965); חוב' 3 (ניסן תשכ"ו, אפריל 1966)
363. הרטום, מ', פרקי דינים ומנהגים לביה"ס היסודי בתפוצות. המחלקה לחינוך
ותרבות בגולה, ירושלים, תשכ"ו, 1966
364. פרסי ייעול לעובדים. ליקט א' אריאלי, ערך מ' הרטום, ירושלים, נציבות
שרות המדינה, תשכ"ו, 1965

365. חניאל, ד', שירות המדינה. מחקרים וסקרים. ערך מ' הרטום, ירושלים, נציבות
שרות המדינה, תשכ"ו, 1965
366. חוק המשמעת בשרות המדינה. קובץ הדרכה בעריכת מ' הרטום, ירושלים,
נציבות שרות המדינה, תשכ"ו, 1966
367. בלאו, פ"מ - סקוט, ר"ו, ארגונים פורמאליים. תרגום י' טישלר, עריכת מ'
הרטום, ת"א, הוצאת "יחדיו", 1967, 388 עמ'
368. מילון שימושי למונחי המינהל הציבורי בעריכת מ' הרטום, ירושלים, נציבות
שרות המדינה, תשכ"ז, 1967
369. כפיר, א', מדריך לסידור רשומות. ערך מ' הרטום, ירושלים, נציבות שרות
המדינה, תשכ"ח, 1967
370. 20 שנות שרות, בעריכת מ' הרטום, ירושלים, נציבות שרות המדינה, תשכ"ח,
1968
371. אליאסוף, י', פרישה מן השירות והטבות פרישה, ערך מ' הרטום, ירושלים,
נציבות שרות המדינה, תשכ"ט, 1968
372. דו"ח הוועדה לבדיקת שרות המדינה הבריטי. תרגום י' לאו פלדמן, עריכת מ'
הרטום, ירושלים, נציבות שרות המדינה, תשכ"ט, 1969
373. קיידן, ג' א', רפורמות במנהל. תרגום מאת ח' מס, עריכת מ' הרטום, ת"א,
הוצאת "יחדיו", 1969, 264 עמ'
374. מדריך להתכתבות, ערך מ' הרטום, ירושלים, נציבות שרות המדינה, תש"ל,
1970
375. דינמיקה של אירגון, בעריכת מ' הרטום, י' וויס, י' ראובני, ת"א, הוצאת
"יחדיו", תש"ל, 1970, 598 עמ'
376. הכנס הארצי האחד עשר למנהל ציבורי. לקט הרצאות ודיונים. עריכת א' אלון
ומ' הרטום, ירושלים, נציבות שרות המדינה, תשל"א, 1971
377. ראובני, י' (בשיתוף א' כספי), ניהול משא ומתן. עריכת מ' הרטום, ירושלים,
נציבות שרות המדינה, תשל"א, 1971
378. גילון, מ', מאה וחמישים עצות בענייני לשון וסגנון. מהדורה נרחבת בעריכת
מ' הרטום, ירושלים, נציבות שרות המדינה, תשל"ט, 1979
379. מדריך לארמכל ביחידה מינהלית. עריכה לשונית: מ' הרטום וי' בר-גיל,
ירושלים, נציבות שרות המדינה, תשל"ט, 1979
380. רותם, ב', תכנון בשיטת הנתבי הקריטי CPM, PERT, ערך מ' הרטום,
ירושלים, נציבות שרות המדינה, חשי"ד

XI. Varie

381. Il Rabbino Artom: *Il nostro è e sarà un piccolo popolo*, *L'Eco del Chisone*, 10.4.1986, p. 7

382. *Il rispetto di 613 doveri, Illustratofiat, Religioni a confronto*, maggio 1987, p. 16

383. מונחי המנהל הציבורי - מונחי הארכיונות: הכנת רשימת היסוד ותרגום מצרפתית. "זכרונות האקדמיה ללשון עברית", ז-ח (תש"ך-תשכ"א), ההוצאת האקדמיה ללשון העברית ירושלים, תשכ"א.

384. חינוך בנינו - לקראת הנהגת חינוך ממלכתי במדינת ישראל, ירושלים תשי"ג. יוצא לאור בסיוע בית הכנסת כמנהג איטלקי בירושלים.

385. [Articolo in ricordo di Daniele Levi], in *Scritti in memoria di D. Levi*, Torino 1993/5753, p. 26-30.

**DALL'ALBUM DI
EMANUELE**